

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

ДИПЛОМАТИЧЕСКАТА РОЛЯ НА БЪЛГАРИЯ И ФРАНЦИЯ ПО ПЪТЯ КЪМ ЗАКЛЮЧИТЕЛНИЯ ДОКУМЕНТ ОТ ХЕЛЗИНКИ (1975)

Ирина Григорова

Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме. Конференцията за сигурност и сътрудничество в Европа е отражение колкото на процеса на разведвяване между Изтока и Запада, толкова и на различията между двата блока. В статията са проследени главно преговорите в културната сфера, т. нар. Трета кошница, чийто главен източник „емисар“, чрез пълномощията на Москва, е България. От друга страна, Франция измежду западните страни оказва най-голямо влияние върху организацията на конференцията и изработените документи. Изследването показва ходовете и постъпките на София и Париж в отстояването на техните концепции.

Keywords: Conference on Security and Cooperation in Europe, Cold War, Bulgaria, France

Българският интерес към провеждане на европейско съвещание за сигурност и сътрудничество е подчинен на стратегическите цели на страната в Балканския регион. Постоянна грижа на София е укрепването на сигурността по южния фланг, където граничи с държави – членки на НАТО. Този факт, съчетан с тлеещите противоречия с Югославия, прераснали в открита враждебност след интервенцията в Чехословакия през 1968 г., оправдава търсенето на морално и политическо обвързване със съседните страни посредством многостранно сътрудничество и подписване на споразумение. Но в края на 60-те години Москва заклеймява общобалканските политически инициативи¹⁾. По същото време тежестта на отрицателното обществено мнение на Запад след чехословашките събития и конкретният повод за провеждане линията за предотвратяване на идеологическа война на два фронта, създаден с изострянето на съветско-китайските отношения, подтикват СССР да поеме за пореден път инициативата за такова съвещание (за първи път предложено през 1954 г.)²⁾.

На 17 март 1969 г. в Будапеща Политическият консултативен комитет на Организацията на Варшавския договор приема декларация-обръщение до всички европейски правителства. Тя осъжда надпреварата във въоръженията

и разделението на Европа на два военни блока и изразява подкрепа на намаляването на напрежението чрез преговори на общ форум на всички европейски държави. Документът предвижда съгласуването на няколко принципа за постигането на безопасност – зачитане неприкосновеността на съществуващите граници и развитие на „политическите, икономическите и културните връзки между всички държави на основата на равноправие, зачитане независимостта и суверенитета на държавите“⁽³⁾.

Формулировките, които би одобрила подобна европейска конференция, биха ползвали благотворно българската национална сигурност. София придава голямо значение на осъществяването на предложението, партийното ръководство и правителството предприемат енергични действия в полза на приобщаването на европейските държави към идеята. Още на 20 март с.г. е създаден Обществен комитет по проблемите на европейската сигурност, който трябва да мобилизира населението в подкрепа на проектираната конференция и да използва партньорските контакти на обществените организации, т.е. към политическия характер на инициативата да се прибави елементът на масово социално движение⁽⁴⁾. Акредитираните български дипломати в западните столици се заемат с проучването на отзвук на предложението на Варшавския договор⁽⁵⁾. На 15 април 1969 г. Министерството на външните работи представя програма за международното популяризиране на идеята за провеждане на европейско съвещание за сигурност и сътрудничество, като тя бъде поставяна в насрочените правителствени срещи (Дания, Норвегия, Белгия, Италия, Исландия и Холандия), на конференции и конгреси, в ООН и т.н. Задачи за изготвяне на материали по въпроса са предвидени за радиото, вестниците и Българската академия на науките⁽⁶⁾.

Първоначално колебливи, след решението на юбилейната среща на НАТО в Брюксел през април с.г. за изработване на обща позиция по въпросите, които биха се обсъждали на една евентуална конференция⁽⁷⁾, болшинството западни правителства официално изразяват одобрение. Париж смята, че Съветският съюз цели формалното признаване на статуквото в Европа. Въпреки подозрителността си Франция побързва да отговори положително поради няколко съображения: предложението на източните държави отговаря на голистката концепция за Европа и този факт я ангажира; Париж също така оценява отклика си във връзка със запазването на привилегирания диалог със Съветския съюз и неговите сателити, за да не бъде изместен от Вашингтон или Бон; накрая,

вижда положителния ефект от съвещанието върху комунистическите държави, които ще имат пълноправно и равностойно участие⁽⁸⁾.

Поканата на Финландия от 5 май 1969 г. да бъде домакин на европейската конференция, създава нов повод за изразяване на официални правителствени становища. Като изказват съгласие, отговорите съдържат препратки към виж-

дането как съвещанието да бъде организирано. Швеция например подкрепя свикването на конференцията без предварителни условия, след добра подготовка, с участието на САЩ и Канада и подчертава необходимостта от предварителното съгласуване на малките държави със суперсилите, с други думи – придържа се към досегашния консервативен подход на източни (съветски) и западни (американски) позиции. Мнението на България също отхвърля предварителните условия и препоръчва добра подготовка чрез консултации между европейските правителства. По въпроса за участниците София държи да присъстват всички европейски държави, вкл. ГДР и ФРГ⁹⁾. Оценките на Ке д'Орсе са представени от френския посланик в България Мишел Фонтен. Въпреки че приветства идеята за европейско съвещание, той показва скептичност по отношение на навременността му и подчертава необходимостта от активизиране на двустранните разговори, за да се създаде атмосфера на сътрудничество и да се предотврати превръщането на конференцията в среща на два блока¹⁰⁾.

Следващото посещение на Фонтен в българското Външно министерство показва оформена позиция на новата администрация след избирането на Жорж Помпиду за президент (юни 1969). Става ясно, че Париж държи на „двустранен обмен на мнения по въпросите, които могат да се разгледат на съвещанието – икономическите и научно-техническите връзки между европейските страни, правата на човека, свободното движение на хора и идеи, културен прогрес“. Раденко Григоров съзира опасност двустранното общуване да протака неизвестно колко дълго време същинското европейско съвещание, така необходимо за решаването на проблемите на София, и изтъква, че двата процеса могат да вървят успоредно. Заместник-министърът пита за пояснение на поставените искания в хуманитарната област и за да не провокира твърда опозиция, преди тази сфера да е залегнала в официален дневен ред, Мишел Фонтен казва, че под движение на идеи се има предвид например свободното разпространение на в. „Льо Монд“ в София¹¹⁾, а в същата насока изразява одобрението си за предаването на българската телевизия, посветено на „Аполо 11“¹²⁾.

Така повърхностно поставеният въпрос за свободно движение на хора и идеи и за по-интензивни културни контакти привличат вниманието на Москва. Там е преценено, че източният именно призив от 17 март 1969 г. за засилване на политическото, икономическото, но и културното сътрудничество между Изтока и Запада може да се обърне срещу съветската система. През септември с.г. в столиците на комунистическите държави са изпратени емисари на СССР, които синхронизират позициите за съвещанието на Политическия консултативен комитет на Варшавския договор през октомври с.г. в Прага: да се излъчи послание за провеждане на европейската конференция в началото на 1970 г. с две точки в дневния ред – „Отказ от използване на сила или заплаха в междудържавните отношения“ и „Развитие на търговските, икономическите и научно-техническите връзки с насоченост към подобряване на

политическото сътрудничество на европейските държави“. Съветската страна внушава, че самото присъствие на ГДР на съвещанието ще представлява огромен политически успех за социалистическия лагер, срещу което е склонна да се съгласи на участието на САЩ и Канада в конференцията¹³⁾. По време на посещението си в Съветския съюз френският външен министър Морис Шуман отново подчертава тезата за добрата подготовка на конференцията, като уточнява, че „щателната подготовка не означава обезателно продължителна подготовка“. Все така основен акцент в изказването на Шуман е недопустимостта конференцията да се превърне в преговори на блокова основа¹⁴⁾. Същото той повтаря неколkokратно на Иван Башев месец по-късно, когато българският външен министър престоява в Париж на връщане от официална визита в Белгия. Башев демонстрира, че макар източните политически позиции да се решават в Москва, София има собствени съображения или нюанси: „На Шуман направи впечатление обстоятелството, че др. Башев говори за „паневропейската конференция“ и че спомена като пример за участие в европейската конференция и такива страни, като Португалия и дори Испания, с които ние нямаме дипломатически отношения. На това място Шуман прекъсна др. Башев с ясно изразена изненада, одобрявайки широтата, в която се поставя проблемът за европейска конференция от наша страна“¹⁵⁾.

Промените в международните отношения не позволяват съвещанието да бъде организирано, както желае Изтокът, през 1970 г. През есента на 1969 г. канцлер на Западна Германия става Вили Брант, който предприема политика на подобряване на отношенията и сключване на договори по неурегулирани въпроси от края на Втората световна война със СССР и Полша (1970), ГДР (1971, 1972) и Чехословакия (1973). През ноември 1969 г. Съединените щати и Съветският съюз се съгласяват да започнат двустранни преговори за ограничаване на стратегическите ядрени оръжия (SALT). Всъщност следващата стъпка е провеждането във Виена на многостранни преговори за взаимно и балансирано съкращаване на въоръженията (MBFR), в които Франция категорично отказва да участва. След среща през декември 1969 г. в официалния отговор на НАТО на предложението за европейска конференция се посочва като условие изчакването на резултатите от мисията на Вили Брант и се застъпва френската идея в дневния ред да залегне обсъждането на хуманитарните въпроси. Ала водещият фактор се оказва успехът на преговорите SALT – през май 1972 г. САЩ и СССР подписват споразумение, съгласуват откриването на преговорите MBFR и констатира, че задоволителните решения откриват пътя към свикването на европейската конференция за сигурност и сътрудничество – действително предварителните преговори започват през ноември 1972 г. в Хелзинки¹⁶⁾. Но дотогава дипломатическите сондажи, внушения, обмен на мнения се развиват изключително активно.

На 26 – 27 януари 1970 г. в София е проведена среща на заместник-министрите на външните работи на Варшавския договор. Обсъдени са послания-

та на декемврийската сесия на НАТО и е осъдено поставянето на предварителни условия – прогрес в двустранните преговори между СССР и САЩ и в германската инициатива. Особено смущение предизвиква предложението за свободно движение на хора и идеи, което „би означавало да се облекчат условията за провеждане на идеологическа диверсия против социалистическите страни. Поради голямата значимост на въпроса е решено той да бъде дискутиран на следващата среща на комунистическите представители. Любопитна подробност е, че когато източните дипломати отделят внимание на позициите на Франция, те не реагират негативно на поддържането на същото това искане в културната и хуманитарната сфера. Тази западноевропейска държава се ползва от комунистическите симпатии, защото споделя еднакви възгледи по някои въпроси – съвещанието да не се отлага безкрайно дълго време, на него да не се поставя за разглеждане намаляването на въоръженията и резултатите от германските преговори да не се поставят като условие за свикване на конференцията¹⁷⁾.

Представените съображения Франция поддържа и при посещението по същото време на министъра на външната търговия Лъчезар Аврамов за подписване на Дългосрочна търговска спогодба¹⁸⁾. През март 1970 г. България предприема дипломатическа мисия за сондиране на западните настроения, а и за изразяване на внушения по отношение на съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа. Заместник-министърът на външните работи Геро Грозев посещава Франция, Белгия, Холандия, Люксембург, ФРГ, Швейцария и Италия. В Париж са излъчени следните послания: 1) Поради колебанията по германския въпрос, свързан със солидарното непризнаване на ФРГ/ГДР, Грозев подчертава, че България държи на съвещанието да присъстват всички европейски държави и не е против участието на САЩ и Канада, т.е. няма нужда да се изчакват германските преговори, а София задейства модела „отстъпка за отстъпка“. Ерве Алфан – главен секретар на Ке д'Орсе, напомня френско-германския съюзен договор, съгласно който Париж не може да не подкрепя Бон и да изчака поне минимален напредък в германските преговори, но не е против присъствието на ГДР, което няма да означава дипломатическо признаване. Френският дипломат е впечатлен от българската позиция за участието на отвъдатлантическите държави. 2) Грозев отделя голямо място на въпроса за сигурността и неприбъгването до употреба на сила. Френската страна подозира, че София се опитва да прокара съветския интерес срещу евентуалното обединение на Германия и уточнява, че при президента Дьо Гол Франция е признала границата Одер-Ниса. България преследва укрепването на националната си сигурност в балкански контекст и Грозев подчертава, че София държи принципът за неупотреба на сила да е общовалиден и прилаган от всички държави. Френските дипломати си отбелязват българското предложение с голям интерес, но препоръчват да се помисли върху формулиров-

ката, за да не повтаря съществуващия принцип в ООН. 3) България искрено се надява европейското съвещание да изработи нова рамка на икономическите отношения Изток – Запад, като обезсили ограниченията на Общия пазар (контингенти, мита, уравнителни вноски). Затова Грозев изтъква желанието за „равноправни и взаимноизгодни начала“. Френската страна не дава вид, че долавя подтекст в българското изложение, и потвърждава, че „споделя и прилага принципа и идеята за сътрудничество в областта на икономиката, търговия, науката и техниката“. За сметка на това Бенелюкс и Италия ще окажат ясен отпор на идеята за неутрализиране на общностните споразумения. 4) Грозев заявява, че България не е против включването на точка за развитието на културните отношения, но външният министър Морис Шуман изтъква обмена на хора. „Не само за туризъм, макар че трябва да признаем, че България има прекрасни плажове, а Франция има свои хубости, които младежта на България и Франция трябва да познава. Но трябва да се обменят хора, за да се опознават помежду си“. 5) България настоява съвещанието да се свика „без протакане и отлагане“, и предлага комитет от представители на Белгия, Полша и Финландия, представляващи съответно НАТО, Варшавския договор и групата на неутралните държави, да се заеме с неговата подготовка. Ерве Алфан категорично отхвърля идеята, тъй като Франция е противник на преговори на блокова основа¹⁹⁾.

През септември 1970 г. е извършена втора дипломатическа мисия, в която Тодор Живков изпитва позициите на Норвегия, Исландия и Дания в официални посещения. До края на годината няма съществен напредък по сближаването на източните и западните гледища по формата и съдържанието на бъдещото европейско съвещание. Повечето западни държави поставят като условие успешното приключване на германските преговори, което би ги освободило да седнат на една маса с ГДР. Париж е особено заинтересован от четиристранното споразумение за Берлин (септември 1971). Въпреки изчакването на резултатите френската дипломация не спира да работи за канализиране на паневропейските идеи в значими за нея направления. Така на обяд на 17 ноември 1970 г. с българския посланик във Франция Владимир Топенчаров говорителят на Ке д'Орсе Лео Амон говори за културния обмен и го обяснява като: да се даде свободен достъп „на книги, на вестници, на посещения на представители на политическата и научната мисъл навсякъде във всички страни на континента“. Лео Амон схваща идеята за „обмен на идеи и хора“ като форма за „взаимопроникване“ по неговия израз – между всички страни. Нескрито Амон гледа на тази френска постановка като на възможност за влияние на „идеите на Запада върху идеите на Изтока“. На декемврийската сесия на НАТО през 1970 г. Франция успява да убеди партньорите си да не вписват в комюникето като предварителни условия за свикването на европейското съвещание напре-

дъка в съветско-американските преговори и изтеглянето на съветското военнo присъствие от Средиземноморието²⁰⁾.

На срещата на министрите на външните работи от Варшавския договор на 18 – 19 февруари 1971 г. в Букурещ е отправен призив да се премахнат предварителните условия за свикване на европейско съвещание, да се пристъпи към подготовката му от всички заинтересовани страни и като нов елемент присъства предложението за създаване на постоянен орган. Но в началото на юни с.г. НАТО потвърждава позицията си за изчакване решението на берлинския въпрос, а след сключването на споразумението настоява да се изчака влизането му в сила. В източните столици отбелязват със задоволство, че в комюникето на НАТО липсва позоваването на резултатите от други преговори, като Франция се старее да разгласи, че до голяма степен това е нейна заслуга. Предложението за постоянен орган обаче явно е било поставено във Варшава без предварителни консултации. Българското правителство възлага проучването му на екип юристи от Софийския университет, излезли със становище, че трябва да се внимава при формулирането на функциите му²¹⁾. Според неокончателното становище на Франция такъв комитет би повлиял в посока на дезинтеграция на източния лагер. Що се отнася до двустранните дипломатически сондажи, традиционните консултации между министерствата на външните работи на България и Франция (юни 1971) и посещението на френския външен министър Морис Шуман в България (септември 1971) са използвани – неуспешно – от София да убеди френската страна да не приема като условие берлинския въпрос, чието придвижване може да се съчетае с паралелната подготовка на съвещанието. Париж пък използва тези поводи, за да представи идеите, които впоследствие ще се осъществят, за три етапа на конференцията (среща на външните министри, които да съгласуват дневния ред, втори етап за около 2 месеца работа на комисиите и трети етап – отново външните министри да санкционират постигнатите решения) и за три комисии (за сигурността, за икономическия и за културния обмен)²²⁾.

У българското ръководство мотивацията за провеждането на европейското съвещание е все така силна, особено след появата на нов елемент на несигурност с военния преврат в Турция през същата година. На партийния пленум в началото на октомври 1971 г. Тодор Живков представя значимостта на съвещанието по следния начин: „В Европа – тази част на земното кълбо, която е най-гъсто заселена; където е съсредоточен най-мощният икономически и военен потенциал; където е съсредоточена най-силната наука и култура; където са разположени много държави с различни националности; където историята е богата с безкрайни раздори, сражения и битки; на чиято територия се раждаха и издигаха велики империи и загиваха държави; където с огън и меч си откъсваха един на друг; Европа, чийто център в наше време стана огнище на две световни войни, като последната война беше особено жестока и кръ-

вопролитна, – на тази територия комунистите, социалистическият лагер в Европа предлагат да се установи друга Европа: Европа, която иска да утвърди за вечни времена непоклатимостта на границите на съществуващите държави; Европа, която иска държавите да не се заплашват една друга, да уважават независимостта си, да не се намесват във вътрешните си работи; Европа, която няма да заплашва или да използва в международните отношения заплахата със сила; Европа, която иска да съкрати военните сили и въоръжението на своя територия и в света; Европа, която иска да установи делови отношения между държавите, нормални търговски връзки, обмен на ценности на науката и културата²³⁾.

На 1 декември 1971 г. държавите от Варшавския договор публикуват комуники, в което предлагат през следващата 1972 г. да започнат многостранни консултации и още същата година да се открие конференцията²⁴⁾. В София е преценено, че развитието на европейските процеси прави все по-обозримо насрочването на дата за събитието и страната трябва да се подготви за участието си. Политбюро възлага на Министерството на външните работи да проучи френските предложения, а съвместно с Комитета за изкуство и култура, Комитета за научно-технически прогрес и висше образование и Българската академия на науките да изготви българско становище по предложението на Париж за свободно движение на хора и идеи. В Политическия консултативен комитет в края на януари 1972 г. в Прага Брежнев също на няколко пъти изтъква сработването с Франция и споделянето на еднакви възгледи, като например, че предварителните преговори не трябва да стигат до оформянето на документи, а само да съгласуват процедурни въпроси. На заседанието е одобрена декларация, която се обявява в зачитането на следните принципи: неприкосновеност на границите, неизползване на сила, мирно съвместно съществуване, добросъседски отношения, взаимноизгодни връзки между държавите, намаляване на въоръженията в Европа и за създаване на постоянен орган. Франция изразява задоволство от изтъкването в документа на ролята на съветско-френските отношения²⁵⁾.

В следващите месеци Париж детайлизира възгледите си по провеждането на конференцията за сигурност и сътрудничество и ги представя в дипломатическите разговори. Новите моменти са свързани с официалните езици – френски, руски, английски, немски; за вземане на решенията не с гласуване и не с болшинство, а чрез консенсус – ако няма изрични възражения, текстът е приет; да не се публикуват документи в течение на преговорите; към трите комисии да се учредят подкомисии, напр. по търговията, промишлеността и енергетиката във втора комисия; не одобрява обсъждането на намаляването на въоръженията на това съвещание, защото би представлявало преговори на блок с блок. За да приспи вниманието на комунистическите държави, Франция изразява прогнози за по-големи успехи в икономическата комисия

и очаквания за скромни резултати в културното сътрудничество. По всички останали пунктове София изразява съгласие, но вече е изработила становище против свободното движение на хора и идеи, защото то „би създадо легална възможност за неограничена идеологическа диверсия на империалистите. Ние сме за разширяване на културната размяна между европейските държави на двустранна и многостранна основа, съобразно вътрешните порядки на всяка страна, посредством съответните нейни културни и научни институти и творчески съюзи“, с други думи – държавноконтролирана. На консултациите между българското и френското министерство на външните работи през ноември 1972 г. Франсоа Пюо – началник на Политическата дирекция в Ке д'Орсе, полага големи усилия да накара българската страна да смекчи позицията си. Той изтъква, че някои западни държави подозират, че източните желаят конференцията само заради признаването на следвоенните граници, и призовава към одобрение на въпросите от културната област, за да се осигури успехът на съвещанието. (Тези затруднения още преди самата конференция са причината в речта си пред Националната асамблея непосредствено преди началото на предварителните преговори на 17 ноември 1972 г. външният министър Морис Шуман да изрази опасението, че съвещанието може да бъде фигуративно или да бъде превърнато в премерване на силите на блоковете.) Пюо кани българските дипломати да поддържат контакт с френската делегация в Хелзинки, за да се осъществяват редовни консултации. Но през август с.г. в София са разбрали кой ще изразява позицията на източните държави – Москва е подготвила проектодокументи по въпросите на конференцията и на българското Политбюро като реакция, остава само да ги одобри²⁶⁾.

Френските предложения не са посочени случайно – голяма част от тях са възприети на предварителните многостранни консултации в Хелзинки (ноември 1972 – юни 1973). Находчива идея на Париж, изложена пред западните съюзници, е формулирането на по-общи положения за предвижданата т. 3, които комунистическите държави да не могат да оборят за включване в дневния ред, а впоследствие, на същинските преговори, да се премине от общото към конкретното²⁷⁾. Така в Хелзинки вече не се говори за „свободно движение на хора и идеи“, а за „контакти между хората“ и „обмен на информация“. Възникват редица спорни моменти, главно по въпроси от т. 1 (дали ненарушимостта на границите и неупотребата на сила да са обвързани, т.е. да се допуска мирно изменение на границите, или не) и по културния обмен. Западните държави „не пропускаха да намекуват, че до Конференцията може и да не се стигне“. За да постигне удовлетворение по т. 1, най-сетне Москва се съгласява за обособяването на т. 3 за културните отношения²⁸⁾.

Българският посланик в Хелзинки Крум Христов иска от София да му бъдат изпратени становища и инструкции. На 12 юни 1973 г. Андрей Луканов – заместник-министър на външната търговия, пише на Петър Младенов, че

България се интересува от премахването на митата и нетарифните ограничения на ЕИО, но за момента няма окончателно изработен документ по т. 2.²⁹⁾ На следващия ден в Министерството на външните работи е изготвена препоръка по отношение на обсъждания в Хелзинки принцип за зачитане правата и основните свободи на човека. Тя залага на позицията за изтъкване на съществуващите международни договори (ООН) и пактове за политическите и гражданските права, които обслужват не само т. 1 от Хелзинки, но и се съотнасят към т. 3, тъй като засягат например свободното движение на хора. Всички тези документи предвиждат изключение от регламентацията в случай на опасност за националната сигурност или за морала и интересите на обществото³⁰⁾. Оказва се обаче, че българската делегация на консултациите вече е взела отношение по т. 2 и т. 3 и дори е внесла предложения за проектодокументи, което може само да означава, че е предала съветски документи. „Българското“ искане по отношение на културния обмен е съответната комисия да изготви преамбюл за „принципите на ненамеса във вътрешните работи и суверенитета, зачитане законите на страните“³¹⁾.

Петър Младенов докладва на партийното ръководство решенията, взети на предварителните разговори, по организацията, състава на участниците, процедурните правила и т.н. Той изразява мнение, че така съгласуваните 4 точки (1. сигурност, 2. икономически, 3. културен обмен, 4. консултативен комитет) и техният обхват нерядко са резултат на компромис и повторното им детайлно обсъждане в Женева ще бъде съпроводено от голямо напрежение: „Трябва да се смята за неизбежно следователно, че борбата, започнала в Хелзинки, не само не е приключила, но напротив – че по време на втория етап ще навлезе в своята най-сложна и трудна фаза“³²⁾. Тази позиция Петър Младенов изказва и на партийния пленум през юли 1973 г.: „нито социалистическите, нито капиталистическите страни са отстъпили от своите становища по съществото на проблемите“³³⁾.

От 3 до 7 юли 1973 г. се провежда първият етап от съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа, а именно – срещата на министрите на външните работи на държавите участници, които утвърждават решенията от предварителните консултации. Дипломатите произнасят речи. Тази на Петър Младенов първоначално изглежда като да изрежда съветските интереси с подчертаването на желанието за провеждане на третия етап на най-високо равнище. Но след това той изтъква като най-важен въпроса за сигурността (по-горе бяха посочени съображенията на София с балкански характер), а по отношение на общностните регламенти на ЕИО са изразени деликатни послания за „нормализиране“ на търговията и отстраняването на пречки, които спъват развитието на икономическите отношения между европейските държави. По-нататък София се обявява за привърженик на разширяването на културните връзки, но очаквано показва твърдост те да не бъдат използвани за

„недоверие, вражда и ненавист между народите“³⁴⁾. От праволинейната реч на Младенов се отличава тази на френския външен министър. Мишел Жобер изразява песимизъм по отношение на резултатите от конференцията, определя предварителните разговори като говорилня, в която изказванията са следвали шушукането със съседите, т.е. прави алюзия за преговори между два блока, срещу което Франция се обявява. Той допълва, че Франция е мотивирана в желанието си Европа да стане сигурно място и огнище на прогреса, а европейците „заслужават да бъдат уважавани заради това, което са били в миналото, това, което могат да бъдат в бъдещето, при условие че се опознаят повече, не спират да ценят себе си и се почитат едни други“³⁵⁾.

Впечатленията на Петър Младенов от проведените разговори, изказани становища и сондажи са, че западните държави ще продължават да поставят благоприятното решение на едни въпроси в зависимост от други, напр. за границите и териториалната цялост от правата на човека и основните свободи (контактите между хората, разделените семейства, информацията, религиозните свободи и др.). По т. 2 държави членки на Общия пазар показват недвусмислено, че няма да допуснат компромиси по съюзните договорености. Външните министри трябва да одобрят заключителни рекомендации като насоки за работата на експертите от втория етап. Москва е подготвила текстове по всички точки и ги разпределя между делегациите на сателитите, което цели да създаде образа на либералния Съветски съюз, който уважава правото на глас на съюзниците. Българите внасят две предложения, които са приети – за изработване на заключително комюнике в края на срещите на дипломатите и по твърдата позиция на Малта. Става дума за желанието на някои арабски страни съвещанието да обсъди сигурността в Средиземноморието – неудобство за военното присъствие на САЩ и СССР в региона, и дори щекотливата тема за кризата в Близкия изток. Малта държи в конференцията да се включат всички крайбрежни държави. „Българското“ предложение е насочено към създаването на работна група, която да разгледа въпроса за сигурността в Средиземноморието, т.е. омаловажава предложението на Малта. Възползвайки се от форума, Петър Младенов постига много по-сериозни резултати за българските интереси в срещите с колеги, чието осъществяване чрез уговаряне по протокол би отнело доста повече време³⁶⁾.

Двустранната дипломатия продължава активно непосредствено след закриването на първия етап. Френският премиер Пиер Месмер, придружаван от външния министър Мишел Жобер, посещава България на 20 и 21 юли с.г. Петър Младенов съветва домакина Станко Тодоров да подчертае голямото значение, което България отдава на успеха на предстоящата конференция, и да постави въпроса за редовни консултации между българската и френската делегация в Женева. Българското посолство в Париж пък предава публикации във френската преса, според които посещението цели да проучи настрое-

нията в България и Унгария след първия етап на съвещанието³⁷⁾. В разговорите на двамата министър-председатели, стигайки до въпроса за съвещанието, Месмер дава думата на Жобер. Френският външен министър изразява същите наблюдения: „В Хелзинки всичко се каза, но след Хелзинки всичко остава да бъде казано. [...] Аз съм с впечатлението, че въпреки грижливата подготовка, която се направи в продължение на толкова месеци, конференцията беше организирана около няколко „диригенти“, които малко всъщност говориха“. Жобер също така изразява опасенията си от договорите между САЩ и СССР, сключени дни преди Хелзинки, но неразгласявани, дискретно споменавани, референция към френската теза за опасността от американско-съветско поделено господство („кондоминиум“). Дипломатът уточнява, че този въпрос трябва да се разглежда в перспектива, и в този смисъл, една бързо приключила конференция с общи комуникети не е ефективна, напротив, нужно е „умерено и мирно размишление по тези въпроси“.

Станко Тодоров, на свой ред, предоставя отговора на Петър Младенов, който се опитва да провокира по-голям оптимизъм у Жобер с неговите собствени думи от речта му на 4 юли за успеха, който сам по себе си представлява събирането на представители на всички европейски държави³⁸⁾ в една зала. По определението на Жобер за дирижирането Младенов се изказва с такт, като посочва, че би било трудно на една делегация да отстоява позиция едновременно пред 34-те останали делегации и „в кулоарите би могло да се намери подходяща формула винаги по различни въпроси“. Жобер държи на позицията си за формалността на първия етап, а Младенов го увещава в предстоящия по-сериозен резултат от втория етап³⁹⁾. Възползвайки се от официалната българска подкрепа за европейското съвещание, френската страна за пореден път поставя въпроса за откриване на читалня за френска литература в София, което предложение Ст. Тодоров призовава да се прецени с оглед на очакването за увеличаване на подобни западни искания след приключване на европейското съвещание⁴⁰⁾.

На Кримската среща на ръководителите на комунистическите партии през 1973 г. Брежнев претендира да изказва задоволството на всички източноевропейски държави от приемането за обсъждане на конференцията на въпроси, които отговарят на тяхната „главна политическа задача: закрепване на териториалните и политическите реалности, създадени в резултат на Втората световна война“. Съветският лидер призовава към по-нататъшна активност⁴¹⁾, съгласно което София се заема с подготовката на участието си. Следвайки внушението на Москва, българската делегация е оглавена от заместник-министър на външните работи (Любен Петров), за разлика от западните, начело с ръководители на дирекции. По темите София се готви най-вече по т. 3, тъй като проектът от името на източните държави е изготвен и внесен от България и Полша. По сведения на ръководителя на френс-

ката делегация Жак Андреани след разпределянето на темите от Москва поляците са се подразнили от поставянето им в екип с българите, смятайки се за водеща културна нация и много по-квалифицирани, поради което Варшава отказва да работи със София⁴²⁾. От думите му следва да се разбира, че България сама е изработила проекта по т. 3, но най-вероятно съветските становища са имали определящ характер. На втория етап на конференцията България се кани да защитава позицията, че „развитието на контактите, размяната на духовни ценности трябва да се основава на намаляването на напрежението и уважението на законите на всяка страна“. Тъй като очаква отпор от западните държави, сметнато е за наложително да се изучат техните законодателства и се намерят уязвимите им места, като разискванията бъдат засипани с факти и аргументи⁴³⁾.

Надеждите на Москва за провеждане на третия етап и приключване на конференцията до края на годината не се осъществяват. Работата в Женева започва на 18 септември 1973 г. и продължава до 18 юли 1975 г. Изглежда, че западните държави възприемат поведение на търпеливо изчакване, защото знаят за припряността на Съветския съюз и се надяват така той да бъде принуден да направи съществени отстъпки. Още по време на официалното посещение в края на ноември 1973 г. във Франция Петър Младенов се оплаква от мудното придвижване на въпросите от експертите. С най-голяма страст той преследва убеждаването на Мишел Жобер за утвърждаване на преамбюл на т. 3 (културна област) – уважаването на суверенитета, националните обичаи и вътрешното законодателство, с други думи инструмент за отхвърляне на една или друга западна инициатива, преценена като опит за нежелателно влияние. Младенов се старае да привлече подкрепата на Франция, като приласкава Жобер с откровението, че не би говорил така с Дъглас Хюм или друг министър на външните работи, защото само Париж проявява същата чувствителност по отношение на намесата във вътрешните работи. Жобер не изказва подкрепа, но и не се обявява против. Той обобщава, че периодичното обсъждане на преамбюла постепенно ще доведе до решение⁴⁴⁾.

В Женева отговорностите са разпределени, както следва: СССР поема първа кошница, Унгария и ГДР – втора, а Полша и България – трета. Още на първото пленарно заседание българската делегация внася проект за преамбюл. Съгласно съветската стратегия източноевропейските държави се въздържат да коментират какви отстъпки биха могли да направят по т. 3, докато не видят напредък по въпроса за преамбюла. Прави впечатление, че в тази комисия и съответните подкомисии Франция не участва активно на първо време. Изглежда, че Париж оставя настоятелността на други (Англия, Италия, Холандия, Дания, Белгия), за да не изложи на опасност отношенията си с Изтока, най-вече със Съветския съюз. До такъв ход прибегват и комунистическите държави – напр. по швейцарското предложение за арбитражна институция,

която те не одобряват, но не вземат отношение в разискванията, ползвайки критиките на Франция, Гърция и Турция⁴⁵⁾.

Работата в Третата комисия е блокирана. Едва през пролетта на 1974 г. западните страни склоняват да бъде приет преамбюл, но категорично отхвърлят българския проект. Холандия внася ново предложение, съвсем различно по дух и доближаващо се по-скоро до проект за заключителен документ, който се отнася до работата на цялото съвещание. Въпреки че до компромис не се стига, фактът, че Западът дава съгласие за преамбюл, открива дискусиите по формулирането на текстове за контактите, обмена на информация и т.н. Източните държави предлагат кратки определения с по-общ характер, докато западните държат на детайлно изброяване. Франция става все по-неотстъпчива. За жалост, докладите посочват колективните позиции на комунистическите държави в заседанията и не е възможно открояването на ролята на българската делегация.

Поради стагнацията по текста на преамбюла изработването му е иззето от България. Към края на 1974 г. Съветският съюз, Франция и Дания съгласуват проект, но той не е възприет от всички държави участнички на съвещанието и дискусиите продължават⁴⁶⁾ до постигането на формулировка за важността на развитието на културния и образователния обмен, разпространението на информацията и контактите между хората за укрепването на мира, разбирателството между народите и духовното обогатяване на човека, но при зачитане на принципите на отношенията между държавите (по т. 1 – суверенно равенство, зачитане на правата на суверенитета, ненамеса във вътрешните дела и т.н.).⁴⁷⁾ На третия етап на конференцията (Хелзинки, 30 юли – 1 август 1975 г.), когато президентите и премиерите подписват окончателния документ, Тодор Живков обявява тържествено намерението България да изпълнява поетите задължения, и изтъква приноса на Брежнев, а Валери Жискар д'Естен изразява известен скептицизъм, че всички държави ще прилагат решенията, имайки предвид културната и хуманитарната област, и декларира привеждането им в действие от Франция⁴⁸⁾.

Интересът на Москва да постигне утвърждаване на следвоенното териториално статукво, обслужва гарантирането на сигурността на България. Възлагането на най-деликатната тема от дневния ред – хуманитарна и културна област – на България говори за голямото доверие на СССР в близостта на позициите по съхранението на устоите на комунистическата идеология и за вярата, че българската делегация ще изготви и защитава възможно най-консервативното предложение. Франция, напротив, с разпространяването на идеята за европейско съвещание дава заявка да бъде един от основните архитекти на принципи, които биха довели до по-либерална и отворена Източна Европа. Париж е автор на редица организационни, процедурни и тематични предложения, които залягат официално в решенията на конференцията.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Григорова, И. Аспекти от българската политика на Балканите в контекста на подготовката и провеждането на Съвещанието за сигурност и сътрудничество. Под печат.
2. Colard, Daniel. Problématique internationale de la „détente” (première partie). In: Études internationales, 1974 (vol. 5), n° 3, p. 499; Fry, John. Helsinki Process: Negotiating Security & Cooperation in Europe. Washington DC, National Defense University Press, 1993, p. 5; Klein, Jean. L'Europe et les relations transatlantiques à l'heure de la négociation. In: Politique étrangère, 1975 (40e année), n° 1, p. 81 ; Rey, Marie-Pierre. La tentation du rapprochement. France et URSS à l'heure de la détente (1964 – 1974). P. Publications de la Sorbonne. 1991, p. 80.
3. АМВнР, фонд „Международни организации и договори“ (МОД), оп. 21, а.е. 10, л. 30.
4. Решение „А“ № 126 на Политбюро на ЦК на БКП от 20 март 1969 г. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 600, л. 1.
5. АМВнР, МОД, оп. 16, а.е. 699, л. 35.
6. В т.ч. специализираното издание на Института по история – „Исторически преглед“. Пак там, л. 15 – 19.
7. Пак там, л. 35.
8. Andréani, Jacques. Le Piège. Helsinki et la chute du communisme. P. Ed. Odile Jacob, 2005, p. 7; Klein, J. Op. cit., p. 81 ; Piers Ludlow (Ed.). European integration and the cold war: Ostpolitik-Westpolitik, 1965 – 1973. London. Routledge, 2007, pp. 24, 25; Rey, M.-P. Op. cit., pp. 86 – 87 ; Romano, Angela. From Détente in Europe to European Détente: How the West Shaped the Helsinki CSCE. Bruxelles. Peter Lang. 2009, pp. 148 – 149.
9. АМВнР, МОД, оп. 16, а.е. 699, л. 24 – 25, 33.
10. Паметна бележка за разговор между заместник-министъра на външните работи Геро Грозев и френския посланик Мишел Фонтен, София, 17 юни 1969 г. ЦДА, ф. 1477, оп. 25, а.е. 2480, л. 38 – 39.
11. Като отстъпка с цел насърчаването на туристическия поток София се съгласява за разпространението на „Льо Монд“ в черноморските курорти. Григорова, И. Привличането на френски туристи в България. Щрихи от държавната политика в областта на туризма и популяризирането на българската култура и на националните исторически обекти до средата на 70-те г. на XX в. В: Сборник с доклади от Трета национална конференция по археология, история и културен туризъм ПЪТУВАНЕ КЪМ БЪЛГАРИЯ – „България в световното културно наследство“, проведена в Шумен, 17 – 19 май 2012 г., под печат.
12. Паметна бележка за разговор между заместник-министъра на външните работи Раденко Григоров и френския посланик Мишел Фонтен, София, 22 юли 1969 г. ЦДА, ф. 1477, оп. 25, а.е. 2480, л. 49 – 51.

13. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 881, л. 3, 42 – 45.
14. Информация за основните резултати на разговорите с министъра на външните работи на Франция Шуман по време на официалното му посещение в Съветския съюз от 9 до 13 октомври 1969 г. (превод от руски). ЦДА, ф. 1477, оп. 25, а.е. 2502, л. 139 – 141.
15. Разговор на министъра на външните работи Иван Башев с министъра на външните работи на Франция Морис Шуман, състоял се на 15 ноември 1969 г. ЦДА, ф. 1477, оп. 27, а.е. 2777, л. 170 – 172.
16. Bloed, A. The Conference on security and co-operation in Europe. Analysis and basic documents, 1972-1993. Dordrecht. 1993, pp. 5 – 6; Colard, D. Op. cit., pp. 491, 496-499; Fry, J. Op. cit., pp. 5-8; Sutton, Michael. France and the Construction of Europe, 1944 – 2007: The Geopolitical Imperative. New York, Oxford. Berghahn Books, 2011, p. 186.
17. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 1246, л. 7а, 7б, 188 – 196.
18. ЦДА, ф. 1477, оп. 26, а.е. 2589, л. 6.
19. ЦДА, ф. 1477, оп. 26, а.е. 2583, л. 28-34, 44 – 46; а.е. 2589, л. 17 – 28; а.е. 4002, л. 1 – 14.
20. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 1727, л. 12; ф. 1477, оп. 26, а.е. 2594, л. 295 – 297; а.е. 2595, л. 49 – 50; оп. 27, а.е. 2789, л. 21; а.е. 2791, л. 8 – 9; Rey, M.-P. Op. cit., p. 89.
21. „От всички 36 държави, които вероятно ще бъдат обхванати от общоевропейската система за сигурност и сътрудничество 9 (около ¼) са социалистически, като 7 от тях са членки на Варшавския договор; 16 държави (около 50 %) са членки на Северноатлантическия пакт или са тясно свързани с него (Испания); останалите 13 държави са в една или друга степен неутрални или необвързани, като повечето от тях клонят към Запада. Това съотношение означава, че евентуалното възприемане на процедура за вземане на решения с мнозинство от 2/3, което е нормално в международната практика, няма да ни позволи да осуетяваме приемането на нежелателни за нас решения. Вярно е, че компетентността на Комитета ще бъде ограничена и той няма да бъде овластен да приема задължителни за държавите решения, но и тяхната морално-политическа сила не е за пренебрегване. Разбира се, значението на това съотношение на гласовете не бива да се абсолютизира. С подобни сметки ООН никога нямаше да бъде създадена. Ако изхождаха само от тях, социалистическите страни нямаше да се застъпват за свикването на общоевропейско съвещание. Но този момент не бива да се игнорира, когато се обмисля въпросът за функциите и правомощията на постоянния орган, за степента на институционализиране на механизма за европейска сигурност и сътрудничество.“ АМВнР, МОД, оп. 18, а.е. 7, л. 29 – 30.
22. ЦДА, ф. 1477, оп. 27, а.е. 2777, л. 64 – 66, 137 – 140, 143 – 146, 155 – 159, 240 – 242; а.е. 2789, л. 62; а.е. 2791, л. 34, 52; а.е. 2792, л. 4 – 14; а.е. 2812,

- л. 54 – 56; АМВнР, МОД, оп. 17, а.е. 5, л. 6 – 11, 18 – 24; а.е. 7, л. 2 – 7; Piers Ludlow (Ed.). Op. cit., p. 60.
23. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 2499, л. 73 – 74.
24. АМВнР, МОД, оп. 17, а.е. 5, л. 55 – 58.
25. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 2828, л. 164, 165, 166; ф. 1477, оп. 28, а.е. 2927, л. 14; АМВнР, МОД, оп. 18, а.е. 2а, л. 15 – 20; оп. 21, а.е. 10, л. 33.
26. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 3487, л. 3; ф. 1477, оп. 28, а.е. 2901, л. 36 – 40; а.е. 2918, л. 2; а.е. 2924, л. 171 – 173, 180 – 184; а.е. 2925, л. 53 – 57, 97 – 105.
27. Romano, A. Op. cit., p. 127.
28. АМВнР, МОД, оп. 21, а.е. 4, л. 10-16; а.е. 32, л. 22.
29. Докладна записка от Андрей Луканов – заместник-министър на външната търговия, до министъра на външните работи Петър Младенов относно основните цели, към които би следвало да се стремим по икономическите и търговските въпроси на Европейското съвещание за сигурност и сътрудничество, София, 12 юни 1973 г. АМВнР, МОД, оп. 21, а.е. 32, л. 49 – 54.
30. Отдел „ООН и разоръжаване“, МВнР, София, 13 юни 1973 г. АМВнР, МОД, оп. 21, а.е. 21, л. 124 – 127.
31. Доклад от Крум Христов – посланик във Финландия, до министъра на външните работи Петър Младенов относно четвъртата сесия (открита на 25 април) на консултациите в Хелзинки за подготовка на Конференцията за сигурност в Европа, София, 14 юни 1973 г. АМВнР, МОД, оп. 21, а.е. 8, л. 232 – 235.
32. Докладна записка от Петър Младенов, министър на външните работи, до Политбюро на ЦК на БКП, София, 15 юни 1973 г. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 4204, л. 2 – 6.
33. Стенографски протокол на пленума на ЦК на БКП от 17, 18 и 19 юли 1973 г. за международната дейност на партията и държавата. Изказване на Петър Младенов, член на ЦК на БКП, министър на външните работи. ЦДА, ф. 1Б, оп. 58, а.е. 81, л. 114.
34. АМВнР, МОД, оп. 21, а.е. 10, л. 82 – 88.
35. Badalassi, Nicolas. Adieu Yalta ? La France, la détente et les origines de la Conférence sur la Sécurité et la Coopération en Europe, 1965 – 1975. Thèse de doctorat en histoire contemporaine sous la direction de Frédéric Bozo, Université Sorbonne Nouvelle – Paris 3, soutenue le 3 décembre 2011, Paris, pp. 791 – 795.
36. Обсъжда със западногерманския външен министър установяването на дипломатически отношения, уговаря посещение в България на югославския външен министър, държавният секретар Роджърс получава и приема покана за посещение, разговаря с австрийския външен министър. Информация за първия етап на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа (Хелзинки, 3 – 7 юли 1973 г.). ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 4243, л. 8 – 15.
37. ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2754, л. 163; а.е. 2755, л. 91.

38. Без Албания.
39. Стенограма от официалните разговори между правителствената делегация на Народна република България, ръководена от Станко Тодоров, и правителствената делегация на Френската република, ръководена от г-н Пиер Месмер, състояли се на 20 юли 1973 г. в София. ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2755, л. 120 – 127.
40. Доклад от Станко Тодоров пред Политбюро на ЦК на БКП, София, 30 юли 1973 г. ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2755, л. 162 – 164.
41. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 4300, л. 12 – 15.
42. Andréani, J. Op. cit., p. 96.
43. АМВНР, МОД, оп. 21, а.е. 18, л. 8, 16, 33 – 38, 80; а.е. 21, л. 26.
44. ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2756, л. 118 – 125, 181 – 182.
45. ЦДА, ф. 1477, оп. 29, а.е. 2757, л. 89 – 95.
46. АМВНР, МОД, оп. 21, а.е. 4, л. 52 – 77; а.е. 17, л. 1 – 14; а.е. 20, л. 71 – 77, 83 – 93, а.е. 22, л. 7 – 30.
47. Final act, Helsinki, 1975, p. 38. <http://www.osce.org/>
48. ЦДА, ф. 1Б, оп. 35, а.е. 5423, л. 208; Badalassi, N. Op. cit., pp. 796 – 798.

DIPLOMATIC ROLE OF BULGARIA AND FRANCE TOWARDS THE HELSINKI FINAL ACT (1975)

Abstract. The Conference for Security and Co-operation in Europe reflected the East-West détente's relaxing tensions and the differences between the two camps as well. In this paper, mainly negotiations about cultural interactions, known as the Third basket – whose principal Eastern delegate, by Moscow authorization, was Bulgaria – are revealed. On the other hand, France, among the Western countries, had the most important influence on the arrangement of the Conference and the papers drawn up later. The research presents the démarches and the actions undertaken by Sofia and Paris in defence of their concepts.

✉ **Dr. Irina Grigorova**

Institute for Historical Studies
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: grigorova_irina@abv.bg